

AVOTI AUGŠZEMES TEIKĀS UN NOSTĀSTOS

Juris Urtāns

Atslēgas vārdi: Augšzeme, folklorā, avoti, pilskalni, ārstniecība, kultūrainava

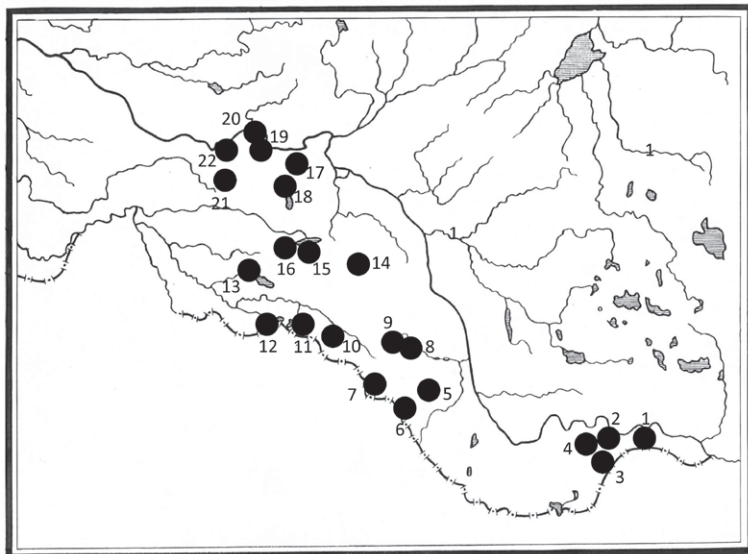
Ūdenim cilvēka dzīvē vienmēr ir bijusi gan vispārēja, gan arī ļoti personiska nozīme. Liela nozīme ir labam ūdenim, bet par labu ūdeni arvien ir uzskatīts tekošs, tātad avota ūdens. Par to liecina arī saprotamas un atpazīstamas metaforas — dzidrš kā avots, tīrs kā avots, skaidrs kā avots un citas. Dabiskš ūdens avots vienmēr ir lielā vērtē. Laba dzīvesvieta ir tā, kur labs ūdens, proti, dabiskš avots. Dabiskš avotu īpatnība tāda, ka tie nav ilglaicīgi. Avoti, mainoties apkārtējai videi, piem., izcērtot mežu, izsīkst, maina iztekas vietu, pārpurvojas, avoti tiek appludināti un iztek zem ūdens, avoti rodas arī par jaunu. Avotu nozīme agrākos laikos ir arī mitoloģizēta, sasaistot dabiskos avotus ar dažādām mitoloģiskām būtnēm (piem., Laimas tēls un plaši pazīstamais Viesienas Bolēnu vai Veselības, Acu, Dzīvības jeb arī Laimas avots¹). Avoti ir arī vērā ņemami ainavas orientieri, iezīmējot gan profāno, gan, jādōmā, arī sakrālo ainavu. Lai arī Latvija ir ūdeņu zeme, tomēr avoti bijuši būtiskas ainavas zīmes kā agrākos laikos, tā arī mūsdienās. Avoti ir pietiekami plaši pārstāvēti gan agrākos laikos, gan mūsdienās fiksētā mutvārdu tradīcijā. Domājams, ka folklorā avoti ir klātesoši arī daudz senākos laikos. Avotu tradīcija dažāda: ir avoti, kas zināmi tikai tuvāko māju iedzīvotājiem, un ir plaši pazīstami avoti. Tāpat ir skaidrs, ka daudz kas no senākās avotu tradīcijas tomēr zudis un mūsdienās vairs tikai nojaušams.

Ziņas par Augšzemes teiku un nostāstu avotiem nekad nav tikušas savāktas vienkopus vai kā citādi apkopotas. Šī raksta avotu bāze ir materiāls gan no dažādām folkloras, arheoloģisko un etnoloģisko materiālu krātuvēm un šādu materiālu publikācijām, gan no lauka apzināšanas rezultātiem, kas bija saistīti galvenokārt ar Augšzemes pilskalniem un ezeriem², gan no arheoloģiskajos izrakumos iegūtajiem dotumiem.

Ne visi turpmāk minētie avoti ir precīzi lokalizēti. Dažu avotu vairs nav, citiem zināma tikai to agrākā vieta, vēl par citiem zināms vien nostāsts vai zīmīgs nosaukums, bet kur avots iztecējis, vairs nav nosakāms. Diezgan droši, ka Augšzemē ir bijis un droši vien arī ir daudz vairāk avotu ar dažādu kultūrvēsturisku nozīmi, nekā tas ir minēts šajā rakstā.

Kādreiz daudzi avoti bija zināmi tikai tuvāko māju apdzīvotājiem un, mājām iznīkstot, ja ziņas netika fiksētas, pamazām izbeidzās arī atmiņas par avotu. Piem., tekstā par kādu avotu Kaplavā ir teikts: “Ar teikām saistīta vieta — avots [...] atrodas meža vidū, purvainā vietā. Par šo vietu uzglabājušās vairākas teikas³.” Mūsdienās šīs teikas nav zināmas, respektīvi, nav fiksētas, un arī avota vieta nav lokalizēta.

Kopumā ir izdevies nodalīt 22 Augšzemes avotus ar kādu kultūrvēsturisku nozīmi (1. att.). Avotus var skatīt arī hidroģeoloģiskā, dzeramā ūdens ieguves, avota ūdens ķīmiskā sastāva vai vēl citās nosacīti par eksaktajām vai dabas zinātnēm saukto nozaru kopsakarībās. Piem., Augšdaugavas avotus vairāk gan kā dabas objektus savulaik uzskaitīja Bruno

1. att. Augšzemes teiku un nostāstu avotu izplatība: 1 — Kaplavas avots; 2 — Kaplavas Šaltupes avots; 3 — Saliēnas Veselības avots; 4 — Vecsaliēnas avots; 5 — Lašu Kalnišķu / Cielavu Acu avots; 6 — Lašu Červonkas baznīcas vietas avots; 7 — Subates dzirnavu avots; 8 — Bebreņu Arestantu avots; 9 — Bebreņu avots; 10 — Gārsenes Baltupītes avots; 11 — Aknīstes Saltupes Svētavots; 12 — Elkšņu Petruku pilskalna avots; 13 — Lones Kapu kalna avots; 14 — Zasas parka avots; 15 — Viesītes Mārgas kalna avots; 16 — Saukas Kūliņu pilskalna avots; 17 — Sēpils Mežsētu avots; 18 — Sēpils Baltiņu Svētavots; 19 — Seces Staburaga Liepavots; 20 — Seces Brunavas Pīpes avots; 21 — Daudzeses Poķu Ellīte; 22 — Sērenes pilskalna avots

Jansons kopā ar saviem studentiem un līdzstrādniekiem⁴.

Mēģinot grupēt Augšzemes kultūrvēsturiskos avotus pēc to nozīmes, nosacīti tos var dalīt trīs grupās:

- 1) avoti un pilskalni;
- 2) ārstnieciskie jeb veselības avoti;
- 3) avoti kā kultūrainavas zīmes.

Avoti un pilskalni. Pilskalni ir senas nocietinātas dzīvesvietas ar to aploci. Pilskalnos dzīvojošiem cilvēkiem dzeramais ūdens bija būtiski nepieciešams. Augšzemē lielākā daļa pilskalnu attiecas uz 1. g. t. p. m. ē. un m. ē. 1. g. t. pirmajiem gadsimtiem, tas ir, uz laiku, kad pārtikas nodrošināšanā lielāka nozīme bija lopkopībai. Cik var spriest pēc

esošā materiāla, šī laika cilvēki galvenokārt dzīvoja pilskalnos, tāpēc pilskalni bija ne tikai cilvēku, bet arī tiem piederošo lopu mītnes; lopiem vajadzēja daudz dzeramā ūdens. Avoti ar tradīciju ir zināmi pie četriem Augšzemes pilskalniem, kas visumā ir samērā daudz, salīdzinot ar kopējo pilskalnu skaitu Augšzemē. To varētu skaidrot ar avotu nozīmi kā laba ūdens iegūšanas vietu. Agrie Augšzemes pilskalni parasti ir atsevišķi reljefa izcēlumi ar īpaši stāvām, nereti mākslīgi nostāvētām nogāzēm, un šādā kalnā uznest ūdeni ne tikai lopu dzirdināšanai, bet arī cilvēku vajadzībām nebūt nebija viegli. Ticamāk, ka lopi tika dzirdināti pie dabiska ūdens avota kaut kur pilskalna tuvumā. Pašos Augšzemes pilskalnos, respektīvi, nevienā no Augšzemes

pilskalnu plakumiem avoti neiztek, bet pilskalnu tuvumā nereti ir dabiskas ūdenskrātuves vai to iezīmes, to skaitā arī avoti vai atmiņas par tiem. Ļoti iespējams, ka laika gaitā pilskalnu avotu senākā (un savulaik ļoti būtiskā, bet ar laiku neaktuālā) nozīme tika aizmirsta, bet tā kā avotiem bija bijusi liela vieta pilskalnu apdzīvotāju ikdienas dzīvē, atmiņas par šiem laikiem nosacītā veidā tika saglabātas folklorā.

Tā Kūliņu pilskalna (2. att.) gadījumā Augusts Bilenšteins rakstīja, ka pie paša pilskalna ir avots. A. Bilenšteins neko vairāk nepasaka, tomēr zīmīgs ir pats fakts, ka avots ticis ieraudzīts, turklāt tieši pilskalna tuvumā: “Stāvās kalnu sienas, kur vien iespējams, apstrādātas, uz kādas ne tik augstas vietas sen uzarts lauks tiecas uz augšu. Apartas terases kalna nogāzēs, kādā vietā aparts avotiņš”⁵.

Sērenes pilskalna gadījumā stāstīts par avotu pie pilskalna, kurā glabājoties nogrimušās pils kunga nauda: “Augstāk, kalna [Sērenes pilskalna — J.U.] malā, atrodas avotiņš. Virsaitim bijis daudz naudas, kura līdz ar pili nogrimusi zemē. Jāņu naktīs avotiņa dibenā parādoties nauda. Naudu varēšot tik tas iegūt, kas spēšot visus nelabos garus pārvarēt”⁶. Ne vienā, ne otrā gadījumā mūs-

dienās avota vieta nav precīzāk lokalizēta.

Eglaines Červonkas gadījumā teikas kādu avotu vai precīzāk avota vietu saista ar baznīcas nogrimšanu. Ļoti daudzās gan nepublicētās, gan publicētās teikas par Červonkas baznīcas nogrimšanu un tās iespējamo uzcelšanos⁷ pēc sižeta ir ļoti līdzīgas pilskalnos nogrimušās pils teikām. Červonkā pilskalns nav zināms, lai gan fiksēto teiku *pilskalniskums* vedina pārbaudīt apkārtni, vai tur tomēr nav kāds iepriekš nezināms pilskalns.

Ārstnieciskie jeb veselības avoti. Kā rāda savāktais materiāls, daudz lielāka nozīme Augšzemes avotiem bija kā dziedināšanās vietām jeb kā veselības avotiem. Materiāls par Latvijas veselības avotiem ir apkopots jau 1986. g.,⁸ tomēr laika gaitā tas ir jūtami papildinājies. Šī veida avoti parasti nav tieši saistīti ar pilskalniem, tomēr nebūtu noliedzams, ka arī veselības avotu nozīmei bija jābūt zināmai jau ļoti senā pagātnē. Izņēmums te ir uz pašas Latvijas un Lietuvas robežas savdabīgais Rītes Petruku pilskalns, ko Latvijas pusē sauc par Karātavu kalnu⁹ (lietuviešu pētnieki šo pieminekli dēvē par Ažubaļu pilskalnu¹⁰). Pie pilskalna atradies Māras akmens, no kura apakšas iztecējis avotiņš, kas apkārtnē skaitījies kā svētavots. Akmens un avota tuvumā atrastas senlietas¹¹.

2. att.
Kūliņu pilskalns

3. att.
Aknīstes Saltupe

Ar dziedniecību un ar dziedniecības folkloru ir saistīti 12 no Augšzemes teiku un nostāstu avotiem. Par avotu dziedniecisko nozīmi liecina arī šo avotu īpašais nosaukums — Veselības avots Subatē,¹² Saliēnā,¹³ Sēlpilī,¹⁴ Acu avots Lašu Kalnišķos / Cielavās.¹⁵ Visbiežāk ar avota ūdeni ārstēja acu slimības. Par veselības avotiem ir fiksēts samērā daudz nostāstu. Piem., par avotu pie Subates stāstīts: “[...] Toreiz tur bija divi dakteri. Avotiņš bija pie viena daktera. Kad abi saplēsās, pirmais vairs otrajam ūdeni nedeava, aizslēdza avotiņu ar vāku. Bet kādu nakti vāks bija izlauzts. Tad dakteris uztaisīja virsū tādu kā skapi un durvis aizslēdza. Uz slimnīcu apkopēja katru dienu nesa divi nēši. Tēvam roka nedzija, nedzija, bet tad sāka mazgāt ar avota ūdeni, piepilināja tik drusku karbola, un roka sadzija¹⁶.”

Populārs ir dziednieciskais Aknīstes Saltupes Svētavots, kas ticis ļaužu apmeklēts kā agrākos laikos (1936. g. Gotards Zariņš rakstīja: “Par šo avotu ļaudis zin stāstīt, [...] ka avotam piemītot liels dziedinošs spēks, kurš pastāvot vēl šo baltu dienu. Bieži uz viņu nākot cilvēki no tālienes, pat no Lietuvas ar traukiem pēc ūdens¹⁷), tā arī mūsdienās (3. att.)¹⁸. Vēl cits arī samērā pazīstams dziednieciskais avots ir Daudze-

ses Poķu Ellītes sēravots jeb vairāku avotu grupa¹⁹. Vairāki Augšzemes dziednieciskie avoti kā, piem., Lašu Kalnišķu / Cielavu Acu avotiņš²⁰ savu sākotnējo nozīmi nav zaudējuši arī mūsdienās.

Viens no agrākos laikos pazīstamiem dziednieciskajiem avotiem Augšzemē bija Sēlpils Baltiņu Svētavots. Agrākos laikos uz avotu pa platu ceļu pēc ūdens braukuši ārstēties lieli kungi. Avotā metuši naudu. Kaut kad 20. gadu beigās Baltiņu saimnieks Kārlis Polāns “intereses pēc paracis avotiņā un tur atradis vecus, pussatrūdējušus koka grodus, avota ūdens odis pēc sapuvušas olas²¹. Šķiet, kāds folkloras teksts bez tiešākas vietas piesaistes stāsta arī par šo pašu avotu: “Pie kāda ezera Sēlpils pagastā atrodas avots, no kura tek “veselības ūdens”. Ļaudis, kas slimoja ar acīm, nāca mazgāt un palika veseli. Reiz viens avotā iemetis zagtu naudu, tad avots savu spēku zaudējis un ceļo uz ezera pusi.”²² Šādi un līdzīgi motīvi par avota dziednieciskā spēka zaudēšanu sastopami par vairākiem Latvijas veselības avotiem, piem., par pazīstamo Valmieras Zilā kalna avotiņu²³. Ar veselīošanos un veselības atgūšanu Augšzemē saistīti ne tikai avoti, bet arī citas ūdenskrātuves, piem., Prodes Ārlaka ezers²⁴.

Aizaugušajā Sēlpils Baltiņu Svētavota vietā un no tā kādreiz iztekošā strauta gultnē 1984. g. izdarīti nelieli arheoloģiski pārbaudes izrakumi (4. att.)²⁵. Avota vietu iezīmēja tumšākas un mitrākas zemes plankums (caurmērs 2,1 m). Pie avota 0,40 m dziļumā atsedza liela ugunsкура vietu (platība 1,45 x 0,80 m, dziļums 0,28 m), kas daļēji pārsedza avota bedri. Dziļāk avota bedre palika mazāka, bet to sāka iezīmēt tumšas trūdainas zemes plankums (caurmērs 1,5 m). Avota bedre bija 1,5 m dziļa, pievelta ar lielākiem akmeņiem, un tajā bija koki, koku zari un glūdaina zeme. Avota bedres A pusē atsedza iedziļinātu pakāpienu, kurā līmeniski liktas dažas kārtiņas un plēsta apaļkoka pusīte. Domājams, ka pakāpiens bija izveidots, lai vieglāk varētu pietikt avota ūdenim. Avota bedres dibenā, ja neskaita Pirmā pasaules kara patronu čaulītes, atrada vēl dzelzs cilpu ar smailiem galiem un divus katla vai spaiņa osas apkalumus ar līceņa daļu. No avota iztecējušā strauta gultnes dibenu atsedza 1,25 m dziļumā. Arī šeit neko, izņemot 19. gs. pudeļu stiklus, neatrada. Iespējams, ka ziedojumu paliekas izpētītajā avotā neatrada tādēļ, ka jaunākos laikos tas rūpīgi iztīrīts. Iespējams arī, ka bijušas vairākas avotu iztekas, jo lielajai avota gravai pieslēdzas vairākas tagad sausas sāngravas.

Avotiem ir zināma vieta senvietu kompleksā — avots ir šāda kompleksa sastāvdaļa. Šo nosacītību nosaka tas, ka avota senā izmantošana vai tā kultūrvēsturiskās tradīcijas izcelsme parasti nav datējama. Kā piemērs varētu kalpot pētiltais Sēlpils Baltiņu Svētavots. Tā tuvumā ir vairākas kultūrvēsturiski un arheoloģiski iezīmīgas vietas, kam, šķiet, ir arī atšķirīgs datējums: Baltiņu jeb Jozupu senkapi, divas Baltiņu apmetnes, vairāki teiku un nostāstu akmeņi, kas aprāda avota vietu ļoti plašā kompleksā. Arī mūsdienās atmiņa par avotu kā senu dziedināšanās vietu nav pagaišusī, lai gan paša avota jau sen vairs nav.

Avots kā kultūrainavas zīme. Avoti ir zīmīga ainavas sastāvdaļa, tādēļ tie nereti

iegūst orientiera jeb ainavas marķiera lomu. Avota nosaukums, kas apliecina kādreizējo avota nozīmību ir, piem., Bebreņu Arestantu avots: “Lielceļa malā 4 verstis no Bebreņu uz Jelgavas pusi. Teika stāsta: Senos laikos dzinūši pa lielceļu arestantus. Bijušas vairākas vietas, kur tie atpūtušies. Viena no šādām vietām ir bijuse minētais avots. Tur arestanti atpūtināti un dzirdināti. No tā avots arī dabūjis savu nosaukumu “Arestantu avots”²⁶.” Spriežot pēc nosaukuma, ar kaut kādām tagad zudušām tradīcijām saistās Seces Brunavas Pīpes avots²⁷. Tāpat zīmīgi ir stāstījumi par avotos nogrimušo naudu, kas parasti saistās ar daudz senāku mitoloģisko slāni par apslēpto mantu, tās mitiskajiem sargiem, par noteikumiem un to izpildīšanu vai neizpildīšanu, lai varētu nesodīts dabūt mantu²⁸. Folkloras tekstā par Lones avotu teikts: “Saukas pagastā pie Lones kapu kalna ir mazs avotiņš. Viens ogļu dedzinātājs reiz noskatījies, ka ap pusnakti pie minētā avotiņa kuroties uguns. Vienu nakti, kad uguniņa atkal spīdējusi, tas gājis skatīties, kas tur ir. Piegājis klāt un ieraudzījis avotiņa malā lielu mucu. Piepēži tas izdzirdis balsi: “Aiztiec mani! Aiztiec mani!” Saucēja nevarējis saskatīt. Balss atkārtojās trīs reizes. Tad viens teicis: “Simtu gadu

4. att. Arheoloģiskajos izrakumos atraktā Sēlpils Baltiņu Svētavota vieta

esmu gulējusi un simtu gadu vēl gulēšu.” Pēc tam muca ar lielu troksni iegāzusies avotiņā. No tā laika uguntiņu pie avota neviens vairs nav redzējis.”²⁹

Viena no zīmīgākajām Latvijas ainavas, arī sakrālās ainavas, vietām bija Staburags — ar Pļaviņu HES ūdenskrātuvi noslicinātā kaļķakmens klints Daugavas kreisajā krastā. Par Staburagu fiksētas tautasdziesmas, ziņģes un nostāsti, Staburags bieži minēts un aprakstīts literatūrā³⁰. Tomēr Staburaga ēnā ir palicis tam tuvumā esošais Liepavots, kam arī ir bijusi nozīmīga vieta Staburaga mītiskajā aplocē kā avotam ar dziednieciskām spējām³¹.

Augšzemes avotu loma mūsdienās nav ne zudusi, ne arī īpaši mazinājusies, varbūt vienīgi pārveidojusies. Ap avotiem veidojas jauns folkloras slānis. Tā ir folkloras raksturīga iezīme, jo folkloras mainās un papildinās, kaut kam izzūdot, parādās jauninājumi, kas folklorai ļauj būt vienmēr dzīvai. Piem., radušies jauni folkloras teksti par Gāršenes Baltupītes ozolu un avotu,³² Zasas avotu, kas nosaukts par Ķeizaravotu vai Svētavotu,³³ u.c. Pie Augšzemes avotiem, atbilstoši mūsdienu izpratnei par informāciju un tās pasniegšanu, tiek veidotas norādes, zīmes, avoti tiek labiekārtoti, iesaistīti plašākās tūrisma aktivitātēs. No avotiem ņem ūdeni, dzirda lopus, atdzesē pienu. Varētu teikt, ka Augšzemes avotu tradīcija pastāvēja, pastāv un pastāvēs arī nākotnē.

Avoti un piezīmes

¹ Rudenāja E. *Gaižiņkalns un tā apkārtnē*. [B.i.v. (Madona?) un b.i.g. (1956?)]. 19.–21. lpp.; *Latviešu tautas teikas. Izlase*. Sak. Ancelāne A. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961. 156.–157. lpp.; Ķuzāne L. *Jūlijs Dievkociņš. Biogrāfisks stāsts*. Rīga: Liesma, 1980. 105., 112., 116. lpp.; *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase*. Sast. Ancelāne A. Rīga: Zinātne, 1991. 313.–314. lpp.; Žukova Z. Laimas pēdās pēdājojot... *Labrīt*. 1994. 25. jūl.; Avotiņa

R. *Madonas rajons. Kalni. Upes. Ezeri. Purvi. Meži. Ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca*. Rīga, 1999. 109.–110. lpp.; Ziedonis I., Ziedonis R. *Mežu zemē Latvijā*. Rīga: Lauku Avīzes izdevniecība, 2006. 250. lpp.; Grīnbergs A. Bolēnu avots — viens no iecienītākajiem svētavotiem Latvijā. *Vides Vēstis*. 2008. Maijs/jūnijs; Bolēnu Acu avots. *Neparastais mantojums*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2008. 47. lpp. un daudzi citi.

² Urtāns J. *Augšzemes pilskalni*. Rīga: Nordik, 2006; Urtāns J. *Augšzemes ezeri. Arheoloģija un folklorā*. Rīga: Nordik, 2008.

³ R. Šnores 1930. g. 17. marta ziņojums no skolēna (?) N. Žundas stāstījuma. Glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta arhīvā (turpmāk — LNVMA).

⁴ Jansons B. *Augšdaugavas avoti*. Daugavpils: Saule, 1993.

⁵ Bīlenšteins A. No Sunākstes līdz Neretai. Augškurzemes ceļojuma ainas 1882. g. *Mūsu stāsti. Dzērviēši, lonieši un saucieši laiku lokos*. Jēkabpils, 2006. 12. lpp.

⁶ LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu Folkloras krātuve (turpmāk — LFK) 861, 172.

⁷ LFK 17, 21581; LFK 17, 25590; LFK 17, 28407; LFK 69, 1454; LFK 512, 4560; LFK 929, 52477; LFK 935, 30249; LFK 935, 37013; LFK 1178, 628; LFK 1602, 2995; LFK 1621, 26; LFK 1800, 993; LFK 1800, 1352; LFK 1800, 2137; LFK 1800, 2190; LFK 1800, 2223; LFK 1800, 5283; LFK 1800, 5549; LFK 1933, 3; LFK 1933, 9; LFK 2012, 1165 u.c. Bielenstein A. Kurzemes augšgalā. 7. *Latviešu Avīzes*. 1883. Nr.7; Bartusevičs P. Teika par kādu Eglaines baznīcu. *Latvijas Jaunatne*. 1932. Nr. 6(80); Rogožins V. Eglaine. *Ieskats Lašu, Šēderes, Eglaines un Prodes vēsturē*. Rēzekne: Latgales kultūras centra

- izdevniecība, 2001. 3.–4. lpp. u.c. Nav norādītas daudzu LFK teiku publikācijas dažādos teiku krājumos un apkopojumos.
- 8 Уртанс Ю. Целебные и культовые источники Латвии. *Из истории медицины*. Т. XV. Рига: РМИ, 1985. С. 85–93.
- 9 Par Petruku pilskalnu sk. plašāk: J. Urtāns. Elkšņi — Alksniai. Pieminekļi abpus robežai. *Labietis*. 11993. g. 85. burtnīca. 2972.–2976. lpp.
- 10 *Lietuvas piliakalni. Atlasas. II tomas. Lazdiju–Šilalēs rajonai*. Sud. Z. Baubonis, G. Zabiela. Vilnius, 2005. P. 358.
- 11 Kādreizējā Petruku māju iedzīvotāja Arnolda Dingas 1988.g. 27.maija vēstule J. Urtānam. Glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā (turpmāk — VKPAI PDC).
- 12 LFK 1800, 242.
- 13 LFK 1800, 138.
- 14 A. Gusara 1931. g. 17. septembra ziņojums. Glabājas LNVMA.
- 15 Urtāns J., Radiņš A., Čudars D. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Latvijā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979.gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1980. 106. lpp.
- 16 LFK 1800, 242.
- 17 Zariņa 1936. g. 8. oktobra ziņojums. Glabājas LNVMA.
- 18 Grinbergs A. *Zemgales reģiona senās kulta vietas. The Ancient Cult Sites of Zemgale Region*. SIA „Jelgavas Tipogrāfija” [B.i.g. (2012)]. 180.–183. lpp. (Nr. 63.)
- 19 Ziedonis I., Ziedonis R. *Mežu zemē Latvijā*. 106.–107. lpp.; Grinbergs A. *Zemgales reģiona senās kulta vietas. The Ancient Cult Sites of Zemgale Region*. 140.–141. lpp. (Nr. 47.)
- 20 D. Čudara 1979. g. 13. maija ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- 21 A. Gusara 1931. g. 17. sept. ziņojums. Glabājas LNVMA.
- 22 LFK 876, 1297.
- 23 M. L. [Lapas Mārtiņš]. *Zilais kalns. Baltijas Vēstnesis*. 1870. Nr. 30; Balodis W. D. *Jumeras leja un viņas eewehrojamas weetas*. Walmiera: P. Skrastiņa apgāds [1909]. 13. lpp.; Баллод Ф. В. *Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие. Записки Московского археологического института*. Т.8. Москва, 1910. С. 52; Melnalksnis A. *Zilais kalns. Latvija. Ilustrēta ģeogrāfijas hrestomātika skolām un pašmācībai*. Rīga, 1924. 35.–37. lpp.; Cukurs R. *Burtnieku ezers un tā upes*. Rīga, 1930. 45.–46. lpp. u.c.
- 24 LFK 1800, 296; LFK 1800, 995; LFK 1800, 1003.; O. Krolls. *Ezeri. Kultūras Vēstnesis*. 1921. Nr. 4.–6; J. Urtāns. *Arlaks. Labietis*. 2008. 115. burtnīca. 4420.–4425. lpp.
- 25 J. Urtāns. Pētījumi Valmieras rajonā un Sēlpils ciemā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem. Arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1986. 116., 118.lpp.
- 26 [?]. Stroda nedatēts pirmskara laika ziņojums. Glabājas LNVMA.
- 27 Stāstīja Ainis Brūklenis Koknesē 1974.g. oktobrī.
- 28 Sk. plašāk: Tāle I. Paslēptā nauda. *Kultūras krustpunktu meklējumi*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998. 51.–62. lpp.; Tāle I. Paslēptā nauda: naudas racēja pārbaudījums. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*. 2000. Nr. 1(5). 68.–82. lpp.; *Simt gadu gulēju, vēl simt gulēšu. Teikas par mantas vietām Latvijas novados*. Sastādītāja, ievada un apcerējuma autore I. Vitola. Zinātne, 2005.
- 29 *Latviešu tautas pasakas un teikas*. XV sēj. P. Šmita sakārt. Rīga: Valters un Rapa, 1937. 15.lpp.
- 30 Sk. pārskatu par Staburaga un tā folkloras atspoguļojumu 19.gs. publikācijās: Grudule M. Stendera dzimta Sēlijā. *Latvijas*

- Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa.* 2010. 5/6: 88–90.
- ³¹ Sams M. Pa Daugavas krācēm un klinšainiem krastiem. *Atpūta*. 1931. Nr. 350; *Latviešu tautas pasakas un teikas*. XIV sēj. P. Šmita sakārt. Rīga: Valters un Rapa, 1936. 391. lpp.; Avotiņa R. *Staburaga pagasts. Vietvārdi, ģeogrāfija, kultūras mantojums*. Rīga, 2007. 27.–28. lpp.; Kviesis A. *Kāda novada dziesma. Aizkraukles rajons laikmetu krustcelēs*. Aizkrauklē, 2008. 185.–186. lpp. u.c.
- ³² *Gārsene Sēlijas pērle*. Buklets. Teksts un foto: A. Punculis [B.i.g. (21. gs. sāk.) un b.i.v.].
- ³³ Z. Babakova. Pa mūsu novada ceļiem. *Brīvā Daugava* [Jēkabpilī]. 1997. g. 2. aug.; B. Lielmeža. *Tepat Latvijā. Māja*. 2003. 13.–19. aug.

UPPER LATVIA'S TALES AND LEGENDS ABOUT SPRINGS

Juris Urtāns

Summary

Key words: *Augšzeme, folklore, springs, hillforts, treatment, cultural landscape*

Springs are considerable landmarks of scenery marking both the profane and sacred landscapes. Springs are widely represented in oral tradition, however, much has been lost from the former spring-concerned traditions. Information about Upper Latvia's tales and legends about springs have not been summarised yet. In total, 22 springs with cultural historical significance have been identified for now (Fig. 1), which can be divided into three groups.

1. Springs and castle mounds. In Upper Latvia most of the castle mounds date back to I millennium BC and the first centuries of I millennium AD, i.e. to the period when cattle-breeding played an essential role in food provision, and drinking water was vitally important. Feasibly, cattle were watered at a natural spring somewhere near the castle mound. Springs associated with a tradition are known near four castle mounds of Upper Latvia (Fig. 2). Quite probably, the older meaning of springs of castle mounds has been forgotten, but memories of them have been preserved in folklore in some conditional way.

2. Remedial springs. Springs had greater importance as remedial springs, which concerns 12 springs. The remedial role of the springs is indicated by their names, e.g. Health Spring, Ocular Spring. The ailments most frequently cured in springs were ocular diseases. A considerable number of tales have been registered about remedial springs. The remedial Saltupe Svētavots spring of Aknīste was very popular (Fig. 3). One of formerly most known remedial springs was Baltiņi Svētavots spring of Sēlpils in the overgrown bed of which archaeological test excavations were made (Fig. 4).

3. A spring as a mark of the cultural landscape. Springs have also the role of landmarks being a peculiar part of the scenery. This is indicated by special names of springs, stories about money sunk in springs which usually are associated with a much older mythological layer. One of the most significative Latvian scenery sites was Staburags rock, to a certain extent overshadowing the Liepavots spring that is located in its environs.

The role of Upper Latvia's springs has not disappeared today, nor even decreased, but maybe only transformed. A new folklore layer is being formed around springs, which includes also the former layers.